

Skultuna kyrka

Åtgärder på tornur samt förgyllning av kors

Antikvarisk rapport

Skultunaby 3:1
Skultuna socken
Västerås kommun
Västmanland

*Helén Sjökvist
Lisa Skanser*

Skultuna kyrka

Åtgärder på tornur samt förgyllning av kors

Antikvarisk rapport

Skultuna by 3:1
Skultuna socken
Västerås kommun
Västmanland

Helén Sjökvist
Lisa Skanser

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Omförgyllt kors. Foto: Helén Sjökvist.

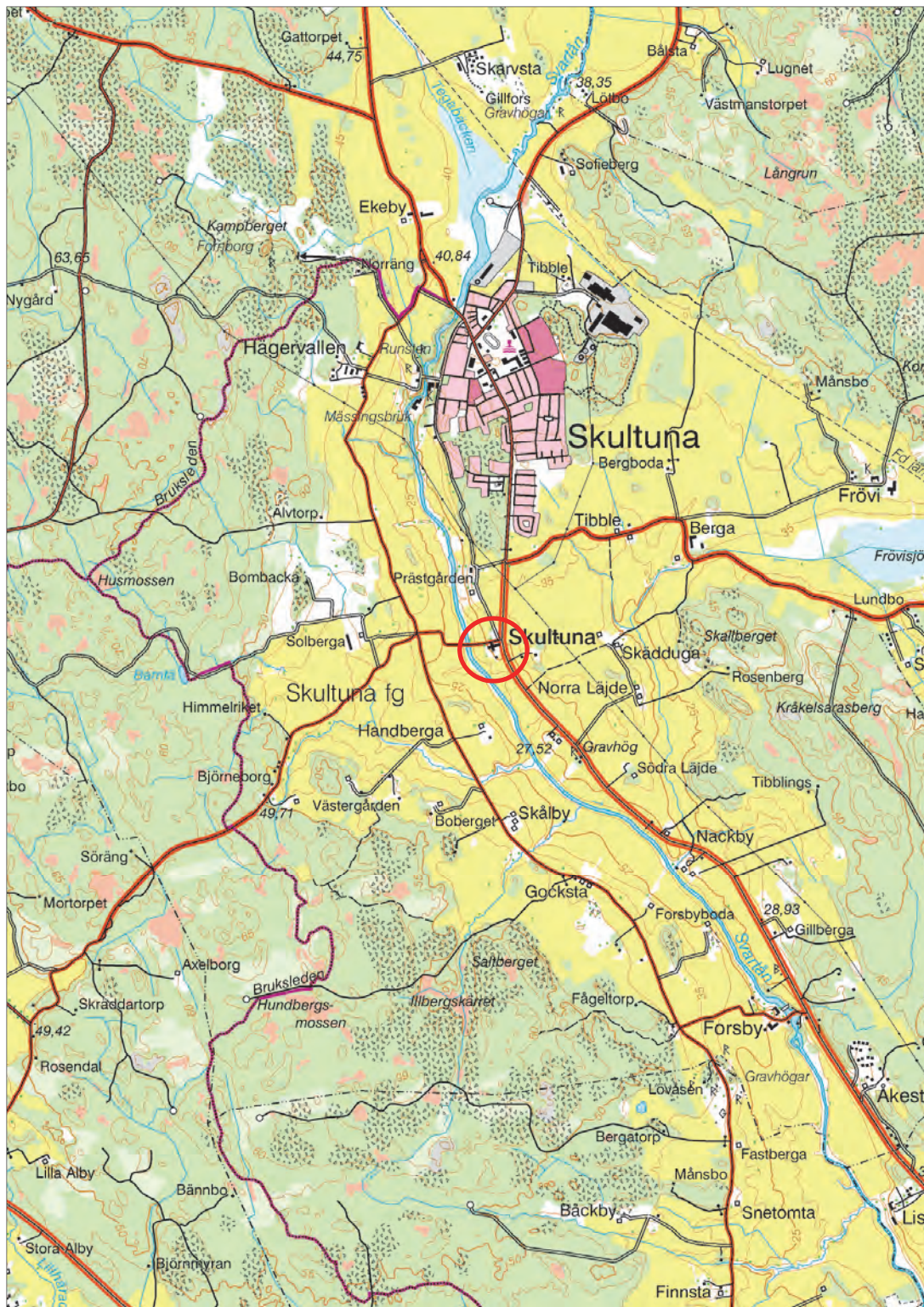
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-432-0

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Genomförande	8
Reparationer av detaljer	10
Förgyllning	15
Urverk	19
Övrigt.....	19
Referenser.....	20
Otryckta källor.....	20
Litteratur.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter	20

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring, Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2013- 2014 har urtavlor och urverket på Skultuna kyrkas tornur restaurerats. Tillstånd till arbetet gavs från länsstyrelsen 2010-12-01, dnr 433-4832-10. Stiftelsen Kulturmiljövård har anlitats för antikvarisk medverkan av Västerås pastorat.

Norrbo församling har sedan länge haft önskemål om att få igång tornurverket på Skultuna kyrka, samt om att tornkorset, de små förgyllda kulorna och siffrorna på urtavlor skulle få förbättrad förgyllning.

Bakgrund

Skultuna kyrka har troligen sitt ursprung i en stenkyrka, uppförd omkring 1300.¹ Från början omfattade kyrkan ett långhus som var kortare och lägre än dagens, sakristia i norr och vapenhus i söder. På 1400-talet blev kyrkan valvslagen och dekorerad med kalkmålningar. Svåra sättningar gjorde att murverken på 1620-talet förstärktes med järn, men trots detta var man på 1670-talet tvungen att riva kyrkorummets murade valv och istället slå ett putsat trätunnvalv. Samtidigt insattes nya fönster och det är troligt att ytterväggarna då blev påmurade till nuvarande höjd.

Trots åtgärder fortgick sättningarna i byggnaden och 1739 gjordes återigen förstärkningsarbeten. Mellan åren 1770-73 fick kyrkobyggnaden sitt nuvarande omfång, då först långhuset förlängdes västerut, västtorn uppfördes och slutligen kor/gravkor i barockstil utbyggdes. Samtidigt revs troligen även det medeltida vapenhuset mot söder. Under första hälften av 1800-talet skedde åter förstärkningsarbeten till följd av byggnadssättningar. År 1890 ersattes yttertaket tidigare spåntäckning med kopparplåt. 1904 fick fasaderna sin alljämt befintliga spritputs som livas upp av rusticerade lisener och släta fönsteromfattningar, samt kalkstensportaler i nybarockstil.

I Västerås pastorat finns tornur i Västerås domkyrka, Romfartuna kyrka och Skultuna kyrka.² Urmakaren Carl-Erik Eriksson från Eriksberg i Skultuna, 1826-1864, har tillverkat urverken både i Romfartuna och Skultuna kyrka.³ Vid denna tid tillverkades liknande urverk i allmänhet i gjutjärn, men Eriksson använde sig istället av mässing. Vid uppsättandet av uret i Skultuna 1864 bar det sig inte bättre än att han trampade på en rostig spik i tornet. Det gav ett sår i vilket det med tiden utvecklades kallbrand, vilket ledde till hans död.

I Västerås stifts karakterisering av Skultuna kyrka uppges att urtavlor visare och siffror förgylldes på nytt i samband med en större exteriör renovering 1988.⁴ Om detta verkligen utfördes är osäkert, med tanke på att förgyllningen i det närmaste var helt bortnött redan 2010. Även på korsets kula fanns endast förgyllningsfragment kvar i de mest skyddade lägena i kulans botten.

¹ Hammarskiöld

² I lanterninen på Tortuna kyrka förvaras en urtavla i järnplåt som bör ha suttit uppsatt på kyrkan.

³ Runsten 2009.

⁴ Hammarskiöld.

Figur 2. Urtaflan mot söder anas på den äldre, odaterade arkinbilden. Siffror och visare framträder relativt tydligt mot den mörkare bakgrunden, varför man får ana att de vid denna tid var förgyllda. Fotograf G.G. Svensson RAA.

Figur 3. Urtaflan mot öster anas på den äldre, odaterade arkinbilden. Siffror och visare framträder relativt tydligt mot den mörkare bakgrunden, varför man får ana att de vid denna tid var förgyllda. Fotograf G.G. Svensson RAA.

Figur 4. Lanternin och tornbuv före åtgärder på urtavlor. Förgyllningen på siffror, visare och kulor är i princip helt borta. Foto: Helén Sjökvist 2010.

Figur 5. Skultuna kyrka före åtgärder på urtavlor och förgyllning av kors m.m. Foto: Helén Sjökvist 2011.

Genomförande

Sammanlagt finns 20 små kulor på lanterninens räcken, samt fyra lite större kulor som sitter över tornurtavlorna. Tornet kröns av kors med kula. Urtavlorna sattes upp 1864, plåten är av hög ålder och viktig att bevara ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Urtavlan är tillverkad med en enkel trästomme av ospontat virke och klädd med kopparplåt. Siffror, romber och visare är utförda i mässing, som sig bör i Skultuna.

Figur 6. Urtavlorna före renovering. Urtavlan kröns av kopparklädd kula, monterad på en piedestal. Under urtavlan sitter trekantiga guttaedroppar varav flera saknades. Mellan de romerska siffrorna sitter romber av mässing. Foto: Helén Sjökvist 2010.

Figur 7. Guttaedropparna saknas delvis eller sitter löst. Spikbål efter tidigare droppar gör att det finns risk för vatteninträning. Foto: Herbert Sandner.

Figur 8. Siffrorna är monterade på ekstavar. Detaljer sitter löst och riskerar falla ned. Se exempelvis den romb som sitter längst till höger i bild. Foto: Herbert Sandner.

Figur 9. Skador i träkonstruktionen före åtgärder. Foto: Herbert Sandner.

Figur 10. Lucka i urtavla. Foto: Herbert Sandner.

Figur 11. Skador i urtavlans stomme före åtgärder. Foto: Herbert Sandner.

Figur 12. Nedtagen urtavla med bortmonterade siffror. Foto: Lisa Skanser.

Figur 13. Detalj av urtavlorna med borttagna siffror. Foto: Lisa Skanser.

Figur 14. Urtavlorna har en trästomme vilka hade vissa små rötskador. Foto: Lisa Skanser.

Reparationer av detaljer

Vissa rötskador förekom i byggnadsstommen runt om urtavlorna. Dessa reparerades och rötskadat material byttes ut i den omfattning som var nödvändig. Små lagningar utfördes även på urtavlornas trästomme.

Dekorationen som kröner urtavlorna är tillverkad i koppar och uppvisade flera skador som var nödvändiga att åtgärda. Två olika metoder provades varefter konstaterades att den andra var att föredra. Den första metoden innebar att falsar öppnades upp helt, slipades och därefter löddes ihop. Då falsarna öppnas upp och böjs åt sidan för åtkomst för slipning och rengöring sker åverkan på den gamla sköra kopparplåten som får brottytor.

Metod två innebar att lagningen istället utfördes genom slipning och rengöring av falsen från ovansidan och sedan pålödning av kopparband över falsen. Dock behövde inte slipning och pålödning av band göras fullt så breda som på provlagningen. Ur antikvariskt perspektiv ansågs denna lagningsmetod bättre än den först använda.

Figur 15. Spruckna falsar på piedestalen över urtavlorna.

Figur 16. Infästning för kulan. Vatten kan tränga in.

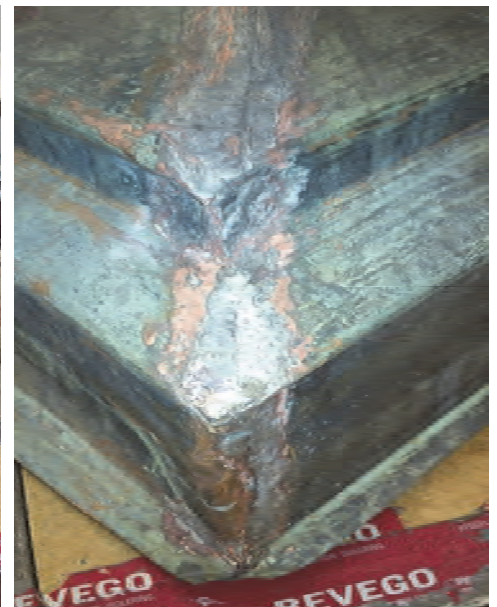
Figur 17. Guttadroppar med träfyllning. Foto: Lisa Skanser.

Figur 18. Trästimme i piedestal. Foto: Lisa Skanser.

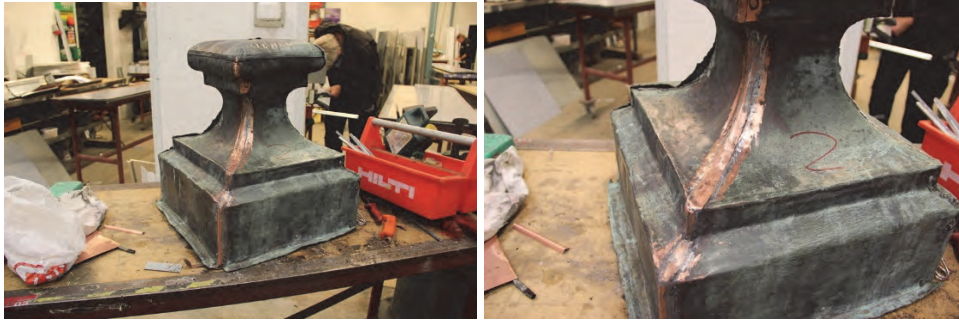

Figur 19. Piedestalens trästimme i gott skick. Foto: Lisa Skanser.

Figur 20. Kula före förgyllning. Spår av äldre förgyllning. Foto: Lisa Skanser.

Figur 21 och 22. Metod 1. Piedestalens falsar har öppnats upp helt och slipats, därefter löts ihop. Då falsarna öppnas upp och böjs åt sidan för åtkomst för slipning och rengöring sker åverkan på den gamla sköra kopparplåten som får brottytor. Foto: Lisa Skanser.

Figur 23. Provlagning med metod 2. Foto: Lisa Skanser.

Figur 24. Provlagning med metod 2. Foto: Lisa Skanser.

Figur 25. Kompletteringar av kula för åskledarinfästningar och korsets infästning. foto: Herbert Sander.

Figur 26. Kors med åskledare. Foto: Herbert Sandner.

Figur 27. Rötskador i panelen under södra urtavlan. Foto: Lisa Skanser. Foto: Lisa Skanser.

Figur 28. Rötskadat virke i urtavlans stomme samt för liten vattlist i plåt. Foto: Lisa Skanser.

Figur 29. Nya vattlister av koppar på renoverade urtavlor. foto: Lisa Skanser.

Figur 30. Detaljbild av reparation av urtavlan. Foto: Lisa Skanser.

Figur 31. Lagning av stomme till urtavla. Foto: Lisa Skanser.

Figur 32. Norra sidans urtavla efter renovering och med inkopplat motorverk till uret. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Västra sidans urtavla efter renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Södra sidans urtavla efter renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 35. Lågningar av panel i anslutning till södra urtavlan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Södra sidans urtavla efter renovering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Motorverk till urverk. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. De romerska siffrorna är monterade med rostfri skruv och skruvbrickor i befintliga hål.
Foto: Helén Sjökvist.

Virkeslagningar har utförts på urtavlor och på insida tornvägg under en av urtavlor. Lagningarna var utförda med gott resultat och endast så mycket material som tekniskt sett var nödvändigt byttes.

Urtavlorna var försedda med en ny vattlist av kopparplåt. Denna skjuter ut mer än de tidigare för att på så sätt erhålla bättre vattenavrinning. Plåten är också uppvinklad ca 10 cm bakom urtavlans plåt. Under urtavlor sitter små guttaedroppar. Omkring fem av dessa saknades och har nytillverkats.

Siffror och romber är återmonterade med rostfria skruvar.

Förgyllning

Korset lyftes ned och återmonterades med hjälp av lyftkran. Korset var monterat på ett järn och var möjligen tänkt att kunna lyftas av. Eftersom man slagit i långa träkilar kring det, vilka svällt, visade det sig dock vara mycket problematiskt. Man blev tvungen att kapa ett järn som det satt fäst på för att kunna demontera det. Vid återmonteringen tillverkades en hylsa, vilken man kunde lyfta på det återstående avkapade järnet som satt kvar på kyrkan. Kulorna kunde demonteras och återmonteras utan större åtgärder.

Kors och kulor har efter rengöring grundmålat med primerfärg i ljust grått. Spår av tidigare grundfärg visade att man då använt en oljefärg i kulör motsvarande cirka NCS 1500/2000. Därefter har de våt slipats och behandlats med en läggningsolja (12 timmars mixtion a dorer lefranc). Efter 24 timmar har det gått att lägga guld på denna. En avvägning har gjorts att vänta så pass länge för att guld skall bli så blankt som möjligt men samtidigt fortfarande få bra vidhäftning vid oljan. Förgyllningen har utförts med 23 ¾ karats guld i två omgångar för längre hållbarhet.

Även åskledarlinan har fått en pålagd förgyllning. Den ojämna ytan har emellertid gjort att man där lagt på en guldockrafärgad metallgrundfärg före förgyllningen.

Siffror, romber och visare på urtavlor har fått en omfattande behandling. Samtliga delar är rengjorda och renslipade med 1200 korns våt slippapper. Efter torkning har de grundats med häftprimer två gånger samt återigen våt slipats på samma sätt. Därefter har samtliga delar förgyllts två gånger. Visarna har en baksida av gjutjärn vilken renblästrades och rostskyddades med Wibos linoljebaserade rostskyddsfärg i svart kulör, varefter den förseglades med Le tonkinois fernissa, en linoljebaserad produkt. Förseglingen skall göra att rostskyddsfärgen inte skall fälla. Baksidan av siffrorna har målningsbehandlats men ej förgyllts. Eftersom inga spår fanns av blymönja har sådan inte heller använts nu.

Fyra romber har nytillverkats. Visarna sitter fast på gjutjärnsprofiler som blästrats rena. Siffrorna är monterade på nya ekstavar. De tidigare var i så dåligt skick att samtliga byttes lika befintligt utförande. Ekstavarna har före montering behandlats med kinesisk träolja.

Vatten hade trängt in bakom urtavlan och orsakat rötskador i bakomliggande konstruktion. Trälagningar utfördes i anslutning till två urttavlor. Man har även försett samtliga urttavlor med droppbleck i koppar för att minska vatteninträngningen.

Figur 39. Korset och kulan före åtgärder. Förgyllningen helt bortnött. Foto: Herbert Sandner.

Figur 40. Kula som kröner den östra urtavlan före åtgärder samt tidigare monterat bönsnät. Foto: Herbert Sandner.

Figur 41. Kulorna i lanterninen före åtgärder. Förgyllningen är i princip helt borta. Foto: Herbert Sandner.

Figur 42. Nedhyftning av korset utfördes med hjälp av kran. Foto: Herbert Sandner.

Figur 43. Nya ekstavar på en av urtavlor. Stavarna har legat i bad med kinesisk träolja. Foto: Herbert Sandner.

Figur 44. Visarna före förgyllning. Foto: Herbert Sandner.

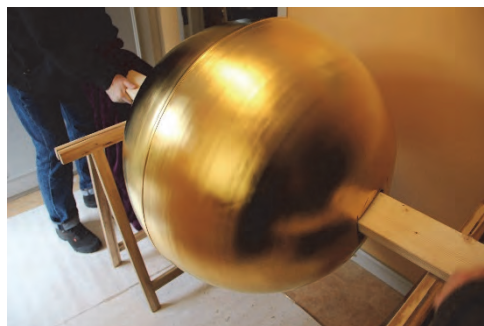
Figur 45. Förgyllningsarbete på urtavlans siffror. Foto: Lisa Skanser.

Figur 46. Förgyllda visare. Foto: Lisa Skanser.

Figur 47. Förgyllda kullor ovan urtavlor. Foto: Lisa Skanser.

Figur 48. Förgylld kula under korset. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 49. Förgyllt kors med förgylld åskledarlina. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 50. Trästomme i korset. Åndrätet har målningsbehandlats. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 51. Urtanlor och kulor förgyllda, men korset är ännu ej återmonterat. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Urtanlor och kulor förgyllda. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Korset återmonterat. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 54. Nytt galler i lanterninen ersatte tidigare bönsnät. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 55. Urverket kopplades bort men fick stå kvar på sin plats efter åtgärderna. Foto: Helén Sjökvist.

Urverk

Urverket är placerat i tornet på plan 5. Det gamla urverket har kopplats bort men har bevarats på plats. Nya motorverk har kopplats till urtavlor.

Övrigt

Det hönsnät som tidigare suttit i lanterninen har bytts mot ett nytt galvaniserat galler.

Referenser

Otryckta källor

Hammariskiöld; Rolf. Karakterisering av Skultuna kyrka. Västerås stift.

Litteratur

Runsten, Pia Strand. 2009. Ur led är tiden. Ur: Basilika 2009 v. 48.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	13121
Länsstyrelsen dnr:	433-4832-10
Fastighetsbeteckning:	Skultuna by 3:1
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Skultuna
Beställare	Västerås pastorat
Plåtarbeten:	Aros plåt och vent.
Förgyllning:	Herbert Sandner målerikonst
Urverksreparation:	Westerstrands urfabrik AB
Antikvarisk medverkan:	Lisa Skanser Helén Sjökvist Stiftelsen Kulturmiljövård Stora gatan 41 722 12 Västerås

